

Питання франкознавства

Іван Денисюк

ЧЕРЕЗ ТЕРНИ ДО ЗІРОК

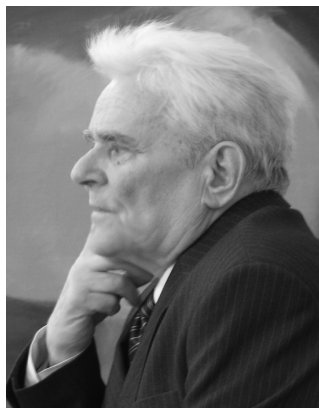
У статті, призначеній для вчителів та учнів, у доступній формі й під сучасним кутом зору висвітлено життєвий і творчий шлях Івана Франка.

Ключові слова: біографія, творчий шлях, культ митця.

Ivan Denysiuk. Per aspera ad astra

Conceived as a didactic material for teachers and students, this article dwells upon the life and works of Ivan Franko, considering the rich documentary sources and involving the most up-to-date methodological approaches.

Key words: biography, artistic career, cult of an artist.

Письменник-гігант. Будівничий величного храму української культури. Поет, прозаїк, драматург, критик, публіцист, учений, філософ і політик. Це — Іван Франко.

Його порівнювали з багатострунним інструментом. Гучно рокотали ці струни, але були спроможні й на тихі тони ніжної інтимної лірики.

Його називають Каменярем, але він не тільки джаганом рубав скелі, а й камінними брилами мостив тверді, тривкі магістралі прогресу.

Був будителем мас й учителем нації.

Шевченко і Франко — це “два генії українського мислення, вираженого в Слові” (Любомир Сенік).

“Кожна пісня моя — віку мого день”, — писав Іван Франко.

Якими ж були оті його піснетворчі хвилини і дні, роки й десятиліття? Цікава й повчальна мандрівка стежками й “неготовими дорогами” Франка. Належав бо він до тих, у кого життя було не легке, але й не монотонне й не вбоге.

“Маленький хутір серед лук і нив”

Помандруймо на Прикарпаття, на українське Підгір'я. Гори Карпати докотили свою останню хвилю до тихої долини. Застигла ця хвиля, поросла буйнозеленим лісом, а гірський вал назвали Ділом. Біля його підніжжя розташувалося бойківське село Нагуєвичі. Отут, у присілку Гора (таки і справді на пагорбі), бабуся нашого письменника десь на початку ХІХ сторіччя купила хату, яка стала осередком обійстя Франків.

“Маленький хутір серед лук і нив...” У сільській хаті під солом'яною стріхою 27 серпня 1856 року й народився Іван Франко. Тут його мати Марія з роду Кульчицьких (вона походила з сусіднього села Ясениці-Сільної) пряла кужіль і співала чудових пісень, а маленький Івась заморожено слухав. Мамину “пісню і працю” як єдинеє віно понесе у своїй поетичній душі цей рудоволосий хлопчик. Батько майбутнього письменника — Яць Франко — був добрим ковалем. Але славився він на всі навколишні села не лише ремеслом своїм, а й дотепністю, гостинністю, розумом, уболіванням за громадські справи. У кузні завжди було людно й гамірно. Возами приїжджали газди з навколишніх сіл, сходилися сусіди, ділилися новинами, спостереженнями, почутими в мандрівках оповідками, анекдотами. Розповідали і про бувальщину, страшнішу від страхітливих казок:

про бориславські нафтові ями, таємничі й небезпечні, про тяжку роботу ріпників. Затамувавши подих, прислухався малий Івась до гомону всезнаючих вуйків. Роздмухували міхами яскравий вогонь у горнилі, дзенькав молот об ковадло, рої вогненних “дзиндр”-іскор розсипалися в усебіч, і батько-коваль дбайливо оберігав улюбленого сина від цих кусючих золотих мух... Письменник не забуде сйива й тепла вогню в батьківській кузні, як не забуде світла батьківського розуму й серця.

А в тій кузні коваль клепле,

А в коваля серце тепле...

(“У долині село лежить”).

І мріятиме про кузню-зброярню, “де кується ясна зброя замість пут”. Такою зброєю стане згодом Франкова творчість.

Та ще раз загляньмо в батьківську хату письменника. Її він докладно змалював у статті “Моя вітцівська хата”. Згадав, що біля хати був і садок із пасікою, стояли два обороги. Хата складалася з двох кімнат, сіней і комори. У світлиці висіли “великий образ Богородиці” гарної мистецької роботи, ікона святого Миколая... Під стелею за сволоком лежали книжки. У дуже зручних плетінках-козубах з соломи і пруття зберігалися різні речі, скажімо, назбирані в навколишніх дібровах жолуді, — чудовий корм для свиней. Дим із хати виходив у сіни, тягнувся на горище, де в’ялилися сало, ковбаси, м’ясо.

“Отут я в простій хлопській хаті жив”, — замріяно згадуватиме поет. Отут наслухався він від батька-матері різних легенд і переказів, зокрема про набіги татар на Підгір’я і про той опір, який чинили бойки. Навіть жінки інколи перемагали ворога. Ще в гімназії напише Франко романтичну поему про панів Туркулів, замок яких стояв у тій же Слободі, що й батьківська хата. А переказ про зрадника, який привів татар задля особистої помсти братові, буде використаний у повісті “Захар Беркут”.

За садибою Франків лежало зелене царство лук і лісів. Неподалік струмувала тиходзвінна річечка, що приховувала всілякі дива. Руками чи ситом ловив малий Мирон (Івася ще й Мироном у дитинстві кликали) раків, рибу. Бігав до лісу по гриби. Звідси — оте замилування підводним царством риб і героїнею ставу — щукою — в однойменному оповіданні письменника.

З трьох сторін хутір був оточений лісом. Як він вабив своїм зеленим шумом та привиддям казкових мешканців! З весни до пізньої осені ліс був омріяним місцем ігор та забав сільської дітвори. “Ми ходили, скакали і підскакували, і бігали довкола, і відвідували всіх наших знайомих: старого могучого дуба на краю лісу, що по його крепких конарах ми літом лазили навзаводи з вивірками; високу похилу березу з жалібно навислими тоненькими гілками, що ми їх звичайно надуживали на гойданку на велику гризоту пана лісничого...” (“Мій злочин”). Зачаївшись за кущем, малі натуралісти цікавими оченятами стежили за лісовими звірятами — лисами, борсуками, дикими кабанами навіть.

Усю цю звірину Франко потім поселив у свою дотепну поему “Лис Микита”. А через ліс той нині прокладена “Франкова стежка”, якою проходять усе нові й нові покоління шанувальників великого письменника. Реконструйована і його садиба в Нагуєвичах...

На шостому році життя зелена воля хлопчика вже була обмежена. Його віддають до школи, і то не у своєму селі (там вона була дуже далеко), а в сусідньому, рідному материному — Ясениці-Сільній. Навчали в тій школі не лише української мови, а й німецької та польської.

Школа

Тринадцять років навчався Франко, поки здобув середню освіту. Два роки ходив до початкової (звичайної, або тривіальної, як тоді її називали) у цій же Ясениці-Сільній, три — до нормальної німецької школи при монастирі василіан у Дрогобичі. А вісім років пішло на навчання у Дрогобицькій гімназії.

Уже перший сільський учитель (дяковчитель) Андрасевич спостеріг надзвичайну обдарованість маленького хлопчика з Нагуєвич. “Ти, – казав він Івасеві, – будеш великим писателем, або великим багатцем, або великим злодієм”. Був, отже, більшим пророком, ніж Шевченків дяковчитель.

Зовсім інший світ у місті. “По двох роках, – пише Франко в листі до Михайла Драгоманова, викладаючи свою біографію, – батько віддав мене до Дрогобича до так званої німецької, або нормальної школи у василіан до другого класу, де я, по-мужицьки вбраний, боязливий, несмілий та часто немитий хлопець, цілий курс бувши посміховищем у класі і перетерпівши досить від деяких нелюдських учителів (гл[яди] “Schönschreiben”)", при кінці першого курсу, на превелике диво цілого класу і своє власне, одержав першу локацію (перше місце за успішністю. – *І.Д.*). На екзамені, котрий був, властиво, тільки парадом, був і мій батько, – я не бачив його, а тільки коли мене викликали першого, щоб одержати нагороду (книжку), то я почув, що він голосно заплакав”. Пізніше письменник уточнював, що назагал навчання у василіанській школі було приємне і що про вчителів, за винятком отця Телесницького, він не може сказати нічого злого. А про таких, як Крушельницький, Барусевич, Красіцький, Немилович, згадував як про “світлих, гуманних та симпатичних людей, що вміли впоїти дітям не страх, а замилювання до науки та чесного, трудящого життя”. Однокласники згадують, що інколи на екзамені приїздила й Франкова мати. Сільську газдиню саджали в президії. Була вона вдягнена у святкове народне вбрання, на шії мала багато “буйних коралів”. А мешкав тоді хлопець у далекій родинці – Кошицької, чоловік якої столярював. Цікавим і веселим, пройнятим гумором і піснями, було життя у столярні. Цей своєрідний, одмінний від селянського, ремісничий світ змалював Франко у пречудовому оповіданні-напівспомині “У столярні”. Івась допомагав своїм господарям у праці. Зокрема, розмальовував такими яскравими, такими вигадливими “ружами” скрині, що їх купували краще, ніж ті, які розмальовувала тітка.

За два місяці після згаданого екзамену батько Франка помер, залишивши вдову з чотирма дітьми та з боргами. Мати змушена була негайно вийти заміж удруге. Вітчим Гринь Гаврилик, теж із Ясениці-Сільної, заробив трохи грошей на бориславських нафтопромислах. Він швидко навів лад у підупалому господарстві. Був це “чоловік сильної волі та енергії”, тверезого розуму й вільнодумних поглядів, як характеризує його Іван Франко. Свого другого батька Франко називав татом і завжди згадував шанобливим словом. Скажімо, своєї нареченій Ользі Хоружинській 1886-го року писав: “Се чоловік молодий ще (сорок два роки), статний і розумний, був 5 літ начальником громадським, письменний... Вітчим дуже любить і поважає мене”. Гринь Гаврилик дав змогу Франкові закінчити навчання. Опікувався сиротою й тоді, коли померла мати і в дім прийшла мачуха. У скрутну хвилину письменник завжди мав пристановище у рідній домівці, приїжджав сюди з дружиною та дітьми.

У Дрогобицькій гімназії підліток-Франко жадібно вивчав усі науки, які там викладалися.

Коли оглядаєш “матуральне свідоцтво” (атестат зрілості) письменника, то подив викликають не лише відмінні оцінки з усіх навчальних предметів, а й їх перелік. П’ять мов вивчав у Дрогобицькій гімназії Франко: українську, польську, німецьку, грецьку й латинську. І не лише вивчав, а й знав їх так, що міг би стати письменником не тільки українським, а ще й німецьким та польським, бо ж писав навіть вірші цими трьома мовами. З грецької та латинської ще в гімназії багато перекладав. У середній школі переклав із чеської весь “Краледвірський рукопис”, знав старослов’янську мову, читав, а згодом і писав російською. Зі своїми єврейськими однокласниками міг розмовляти й мовою ідиш. Отже, обізнаність із дев’ятьма мовами ще зі шкільної парти (а пізніше вивчить ще й французьку, англійську, угорську, італійську та інші) була цілою зв’язкою золотих ключів до скарбниці світової літератури. У так званій вищій гімназії (тобто, починаючи з п’ятого класу, а гімназія була восьмирічною) Франко дуже багато читає. Почав громадити власну бібліотеку, і за три роки ця приватна книгозбірня

нараховувала 500 томів. Грошей юнак мав небагато, лиш трохи заробляв їх репетиторством, а за допомогу однокласникам у написанні творів з літератури зазвичай отримував у подарунок книжки.

Що ж читав юний Франко? З української літератури — твори Т. Шевченка. Майже всі вірші “Кобзаря” вивчив напам’ять. А пам’ять мав таку, що лекцію вчителя міг повторити дослівно. Велике враження справив на нього Панас Мирний оповіданням “Лихий попув”. Читав Марка Вовчка, О.Стороженка, С.Руданського.

Любив німецьких класиків — Ф.Шиллера, Й.В.Гете, Г.Гайне; польських — А.Міцкевича, З.Красінського, Ю.Словацького. Перечитав твори французьких письменників — В.Гюго, Ежена Сю, захоплювався англійською літературою, зокрема Шекспіром і Діккенсом. Не менший інтерес викликала і стародавня література. “Гомер, Софокл і Тацит, читані в гімназії, зробили на мене сильне враження, а так само Біблія, котру я читав почасти в старослов’янським, а почасти і в польським тексті”, — згадував Франко свої гімназійні роки.

Часто гімназисти обговорювали прочитане, зібравшись у когось на квартирі, деколи співали. У Дрогобичі ж мешкав великий книголюб і характерник — поляк Лімбах, який приголомшував юнака парадоксальними, оригінальними оцінками письменників. Обмінювався з ним книжками, давав читати і свої літературні спроби. Образ Лімбаха змальований у мемуарному оповіданні Франка “Гірчичне зерно”. Постачали літературою здібного учня й учителі-літератори. Два з них — українець Іван Верхратський та поляк Юлій Турчинських — мали особливий вплив на формування художніх зацікавлень Івана Франка.

Іван Верхратський сам писав вірші, був дослідником-мовознавцем, натуралістом-природознавцем. Він виїжджав з учнями на екскурсії, бував у Нагуєвичах, ходив на химерно-романтичні скелі в Уричі. Поверталися екскурсанти зазвичай з багатими набутками — експонатами для шкільних кабінетів чи приватних колекцій професора (у Галичині викладачів гімназії називали професорами). Що ж то за скарби були? Якийсь унікальний, величезний і дуже гарний хрущ або ж мініатюрний метелик чи незвичайна рибка з вісьмома дірками замість зябр, а то й довжелезна отруйна (“їдовита!”) змія, теж рідкісна...

У гімназії вчили малюванню й нотній грамоті. Був хор, до якого належав і Франко. Ціла система вправ забезпечувала естетичне виховання учнів. Гімназисти мали не лише самостійно аналізувати художній твір, а й писати оповідання, поеми, драми. У виконанні таких завдань особливий хист виявив Франко. Пізніше Осип Маковей, перечитавши твори дрогобицьких гімназистів, із захопленням зазначав: “Хто ж се писав такі довгі, фантастичні та все ж дуже помітні завдання? Писав їх знаменитий ученик V або VI класу Дрогобицької гімназії 16- або 17-літній Іван Франко коло років 1872 або 1873. Любив він писати завдання на цілі зшитки довгі...”

Учителі високо оцінювали творчі експерименти свого в майбутньому “знаменитого учня”. Приміром, за “Опис літа”, “Хосен води”, “Опис пожегу” Верхратський поставив “похвально”, а під віршованою драмою “Югурта” викладач-полоніст Паріляк написав: “З кожного огляду знаменита праця”. Німецькими віршами подав Франко для германіста Рішке драму “Ромул і Рем”.

Смерть батька — саме на Великодні свята — до глибини душі вразила юнака. “Із зраненого, болючого серця” народився чи не перший його вірш — “Великдень року 1871”. Захопившись донькою священика з Лоліні, що в Карпатах, присвячував їй вірші про кохання. Писав у листі: “Ви, напевне, здогадуєтесь, що Ви єдина муза, котра надихала й надихає мене на перший, так і на другий томик”. Саме лагодив другу збірку поезій, бо ж на першу матеріал послав до Львова. Але вона не була видана. Деякі вірші автор попавив, а деякі подав до першої поетичної книжки “Баляди і розкази”, надрукованої 1876 року з присвятою “дівці Надезді”. То хто ж вона, ота рання Франкова муза? Це була Ольга Рошкевич, сестра шкільного товариша Славка, в якого Іван Франко гостював. Ольга, крім вроди, мала ще й глибокий розум, веселу вдачу, досконало знала французьку й німецьку мови, чудово грала на фортепіано... “Несміла, як лілея біла, з зітхання й мрій уткана...” “Вона була невинна, як дитина, пахуча, як

розцвілій свіжо гай...” Так змальовує поет образ свого першого кохання у вірші “Тричі мені являлася любов”.

Перші листи до Ольги гімназист-випускник пише бездоганною, вишуканою німецькою мовою, елегантним стилем, в якому, сказати б словами професора Огоновського, ще мало безпосередності. Але незабаром скине чужий фрак і писатиме рідною мовою і з сердечною щирістю.

Закінчивши сьомий клас, Франко вперше не поїхав додому пасти худобу й помагати на збиранні сіна та збіжжя, а подався в мандрівку Карпатами, аби ближче пізнати край і його людей.

Університет

Рік 1875-ий.

У вірші “Від”їзд гуцула” Іван Франко відтворює свій бентежний настрій:

Бувай здоров! Вже час минув.

Я там, в далеку чужину

Жену...

Поїзд мчить із Дрогобича до Стрия, звідти — до Львова. До “галицької столиці”, як тоді казали. У вагоні — дев’ятнадцятирічний юнак. Він подумки прощається з Дрогобичем, із гімназією, які “за шолом’янем” розтанули в синій далечині. Іван Франко вже після “матури”, після випускних гімназійних іспитів, і їде до незнамого, чужого, але давно омріяного Львова, аби вступити до університету. Приймуть напевно, бо тоді не було вступних іспитів, треба тільки записатися, тобто подати заяву. На вакаціях (канікулах) між середньою й вищою школами міг безтурботно відпочити. І він провів цей час у Лоліні, у горах, у сім’ї священника Рошкевича, одна з доньок якого — Ольга — Франкова кохана, а її брат Ярослав — його учень і приятель.

Міг би отак легко записатися й до Віденського університету, але там не було “Друга”. “Друг” — студентський журнал. Тільки два дрогобицькі гімназисти передплачували його. Розуміється, що передусім Франко. “Високопочтеннії господинове!” — з такою величезною пошаною звертався він до редакції журналу, посилаючи туди зі страхом і надією свої вірші. З надією, що, може, декотрі з них там надрукують. Редакція доручила вести листування з дрогобицьким гімназистом Василеві Давидяку, студентові другого курсу теологічного факультету, старшому за Франка на шість років.

Василь написав гімназистові короткого, але теплого, дружнього листа, похваливши надіслані вірші й тактовно звернувши увагу на незначні недоліки. Радість була безмежною, і в пориві ентузіазму юнак запропонував Давидякові дружбу... “Іще раз прошу Вас, не гордіть приязнею убогого школяра, — я поділюсь з Вами всіма моїми гадками, цілим серцем і душею...” Давидяковий переклад повісті другорядної письменниці “Перва любов”, що публікувався у “Друзі”, Франко підніс до небес: дуже подобалась йому “особливо тая жива, гаряча живопись, котра цілому образowi надає якийсь запах, проникаючий душу”. Отже, письменник-початківець висловлює свої естетичні погляди, засвідчує своє вміння відчувати, смакувати, розуміти ту ауру, той поетичний флер, серпанком якого буде оповитий написаний ним невдовзі образок “Лесишина челядь”.

Із надісланих рукописів редакція “Друга” обирає для друку лише кілька. Під псевдонімом “Джеджалик” 1874 року на сторінках видання з’явилися дві перші публікації Франка — вірші “Пісні народні” і “Моя пісня”, а 1875-го — ще чотири. Після приїзду до Львова він і далі надсилає редакції свої поезії. Цілий рік тут друкують і роман письменника “Петрії і Добошуки”.

Але не тільки студентський журнал, а й університет як храм науки, як скарбниця знань, вабив Франка. Записавшись на філософський факультет, а точніше, на класичну філологію та українську мову й літературу (половина жовтня 1875 року), він слухає систематичний курс історії української літератури та курс граматики української мови у професора Огоновського, складає в нього колоквиуми (іспити), про що жартівливим тоном сповіщає все тій же Ользі

Рошкевич: разом із Павликом “втяли на одно копито: з літератури — знакомито, з Нестора — отлично, а з міфології — дуже добре”.

Збереглося чимало екзаменаційних листків: майже всі іспити складені на “відмінно” і “з успіхом знаменитим”. Це звільняло студента від оплати за навчання й було підставою для підвищення стипендії, яку Франкові призначили ще в гімназії.

На заняттях студенти класичного відділення коментували грецькі та латинські тексти й вели дискусії латинською мовою. Зберігся глибоко науковий реферат Івана Франка, написаний латинською, — “Лукиян і його епоха”.

Варто зазначити, що допитливого юнака не задовольняли нормативні інтерпретації мови чи літератури, тому він поповнює знання “поза університетом” — у бібліотеках. Лекцій було мало, а часу для читання й писання багато.

“Поza університетом”, тобто поза університетським приміщенням, три кімнати мав у своєму розпорядженні “Академічний гурток” (студентів тоді називали “академіками”). В одній із цих кімнат розмістилась книгозбірня, бібліотекарем якої стає незабаром Іван Франко. В інших кімнатах містилася редакція журналу “Друг” (до неї Франко належав теж), що його видавав “Академічний гурток”.

Згадуючи свою першу зустріч з Франком — юним студентом — саме в “Академічному гуртку”, А.Дольницький пише: “Вражіння, які я виніс із цієї зустрічі, донині стоять мені в пам’яті. Його особу знав я дотепер лиш з присланих поезій його та з поголосок, які приходили з Дрогобича про його визначний, подиву гідний талант як відмінного учня. Уявляв я собі його як особу статну, показну ростом, а тут, при першій зустрічі, побачив я худощаву, мізерну людину, молодого без заросту, з рудавим волоссям, зачервоненими повіками, незграбними рухами, але зате з ясним рішучим виразом очей та дуже симпатичною привабливою мовою, із збереженням певної стриманості, яка свідчити могла про його самовпевненість, про почуття свого “я” і, може, своєї вищості над іншими. Разом з тим зберігав він звичайну серйозність, в розмові був суворо логічним, послідовним, часто з забарвленням гумору, дотепу, або сарказму. Сміятись не любив, хоч і сам жартував, і чужими жартами тішився.

По кількох зустрічах зі мною щиро заприятелювався та часто бував у моїм мешканні”.

Згадував А.Дольницький і про Франкову пристрасть до читання: “Я певний того, що як бібліотекар “Академічного кружка”, він до року прочитав усю бібліотеку (кілька тисяч томів). Без книжки під пахою рідко коли можна було його зустріти на вулиці. А що прочитав, це й запам’ятав на ціле життя, поки дух його не замрачився”.

Через кілька місяців свого студентського життя Франко пише Ользі Рошкевич: “Я починаю тут в Львові ставатися якимось курйозум або знаменитостією, не знаю. Не раз прийде який-такий до кружка.

— З ким маю честь?

— Іван Франко!

А там збоку докине другий:

— Vulgo Джеджалик¹.

А той християнин стане та очі витріщить!..”

І в тому ж листі повідомляє, що аматорський гурток має намір ставити на сцені його драму “Три князі на один престол” і що на шевченківському вечорі декламуватиме свого вірша.

Франкове сподівання знайти в особі Василя Давидяка друга-однодумця не справдилося. Зате на кілька десятиліть побратимом письменника став Михайло Павлик (1853-1915) — селянський син з-під Косова, нащадок гуцульських опришків. Він писав у вірші, що Довбуш стояв “за ту правду людську”. Боротися проти кривди за правду стали Михайло та його сестри Анна й Параска. У голоді-холоді здобувши середню освіту і вступивши до Львівського університету,

¹ Vulgo (лат.) — звичайно, просто. Джеджалик — псевдонім, яким І.Франко підписував свої перші твори.

М.Павлик познайомився з І.Франком і одразу поселився з ним у спільно найманій кімнаті. Разом училися, зазнавали переслідувань поліції, працювали в редакції “Друга” й видавали “Громадського друга”, були лідерами радикальної партії “Народ”. Спільно надрукували багато публіцистичних статей. Один селянин-радикал писав, що Франко і Павлик — “два сонця на галицькім, взгядно всесвітнім небозводі”. Різні за вдачею й темпераментом, вони відчували потребу працювати в єдиному ритмі, хоча й часто між собою сперечалися, дискутували.

Михайло Павлик надрукував кілька поезій у “Друзі”, оповідання “Юрко Куликів” і “Ребенщукова Тетяна” (за цей твір був засуджений до шести місяців тюремного ув’язнення. Рятуючись від в’язиці, утік за кордон, де знайшов притулок у М.Драгоманова) у “Громадському друзі”, у “Дзвоні” й “Молоті” — повість “Пропащий чоловік”, а недокінчений роман “Вихора” — у женецькій “Громаді”. Був автором численних гостровикривальних публіцистичних статей і невтомним видавцем спадщини Михайла Драгоманова, чиїм відданим учнем і другом залишався все своє свідоме життя. Листування М. Драгоманова з М. Павликом надруковане в семи томах.

Журнал “Друг”, в якому друкувалися і твори Франка, за своїм спрямуванням був москвофільським. Так званий москвофільський рух у Галичині виражав русифікаторську політику імперії, отримуючи від неї фінансову підтримку. Ті українці-перевертні, які підтримували москвофільство, намагалися писати й розмовляти російською мовою. Не знаючи її, вони створили дивовижне штучне “язичіє” — суміш старослов’янських, російських, українських і польських слів і форм. Під “язичіє” редакція “Друга” виправляла все, що друкувалося в журналі, зокрема і Франкові твори. Так було доти, поки на галицькому обрії не з’явився Михайло Драгоманов.

Ким же був він — цей видатний діяч української культури? Одні називали його “сумлінням України”, а інші обзивали то “націоналістичним міщанином” (В. Ленін), то “космополітом”.

Народився М.Драгоманов 1841 року в Гадячі, був рідним братом Ольги Косач — письменниці Олени Пчілки — і дядьком Лесі Українки. Національним подвигом стали “Исторические песни малороссийского народа”, що їх у двох томах у 1874-1875 роках видали, додавши ґрунтовний науковий коментар, Володимир Антонович і Михайло Драгоманов. Європейські вчені зі світовим іменем з подивом дізналися з цього видання, що українці мають поезію тисячолітньої давності — ще з докняжих і княжих часів. Переважно обрядові пісні передають “воєнну енергію” чоловічих громад, що вирушають у похід аж до Царгорода, відображають деталі лицарського воєнного побуту княжої доби. Це був удар по шовіністичній російській теорії М. Погодіна та ін., за якою в домонгольській період у Києві нібито жили не українці, а росіяни, бо, мовляв, тільки в російських билинах змальовано ті часи. Пізніше дослідники довели, що й билини також склалися спершу в Україні.

Історико-політичні пісні привертали увагу М. Драгоманова й під час його перебування в еміграції, куди змушений був перебраться, рятуючись від заслання в “Сибір несходиму” за свої радикальні погляди. У Женеві він опублікував, зокрема, монографію “Нові українські пісні про громадські справи”, в якій обґрунтував необхідність створення незалежної української держави, видавав часопис “Громада”. Згодом переїжджає до Софії, де в новоствореному університеті працює професором аж до своєї смерті в 1895 році. Повернення в Україну йому було заборонене, однак, листуючись із багатьма українськими діячами, учений тримає руку на пульсі літературного і громадського життя на Батьківщині. У трьох листах до редакції “Друга” він критикував низький рівень цього журналу, зокрема його “язичіє”, і закликав студентську молодь писати живою народною мовою, знайомитися з найновішими досягненнями європейської літератури. Вказував молоді нові шляхи, привчав її до критичного мислення.

Під впливом цих листів і завдяки старанням Івана Франка та Михайла Павлика в журналі, який раніше мав розважати “русских красавиц” банальними публікаціями, відбуваються зміни. Зокрема, І.Франко почав друкувати тут твори

нового реалістично-натуралістичного напрямку. Серед них — новаторські оповідання, що запахли нафтою й потом робітників Борислава. Ці яскраві “картини” з сучасного життя людей праці мали “скандальний успіх” — через їх дискомфортну естетику і вражаюче правдиве відображення дійсності. Деякі читачі демонстративно жахалися журналу, повертали його примірники “обратным путем к умалишенным”, інші щиро захоплювалися. В оновленому “Друзі” була надрукована й поема І.Франка “Наймит”.

Каменярів не подолати

У липні 1871 року редакцію “Друга” нібито зовсім несподівано заарештовують, але насправді влада була налякана появою нової революційної генерації молоді. Заарештованих — Франка, Павлика, його сестру Анну, Терлецького та інших — обвинувачують у приналежності до таємної соціалістичної організації.

Суд виніс відносно не суворий вирок — усього шість тижнів ув’язнення, але саме слідство тривало багато місяців, і весь цей час підозрювані перебували за ґратами. “Дев’ять місяців, пробутих в тюрмі, були для мене тортурою, — пише І.Франко в автобіографії. — Мене трактовано як звичайного злодія, посаджено між самих злодіїв та волоцюг, котрих бувало в камері зо мною по 14-18, перекидувано з камери до камери, при ненастанних ревізіях та придирах (се бач, за те, що я “писав”, т.є. записував на случайно роздобутих карточках паперу случайно роздобутим олівцем пісні та приповідки з уст союзників або своєї вірші), а кілька тижнів просидів в такій камері, що мала тільки одне вікно, а містила 12 людей, з котрих 8 спало на тапчані, а 4 — під тапчаном за браку місця. З протекції, для свіжого повітря, союзники відпустили мені “найліпше” місце для сну — під вікном супроти дверей; а що вікно задля задухи мусило бути день і ніч отворене і до дверей продувало, то щоранку будився, маючи на голові повно снігу, навіяного з вікна”.

В’язниця та злигодні після виходу з неї не тільки не заламали бунтарів, а й посилили в них прагнення до боротьби. “Ми ступаєм до бою нового!” — заявляє І.Франко в перших рядках нового журналу, що мав назву “Громадський друг”. А в його продовженні — у “Дзвоні” — у поемі “Каменярі” від імені монолітно згуртованої молоді присягає боротися за правду, за “добро нове” до скону.

У 1878 р. в “Молоті” Іван Франко опублікував статтю “Література, її завдання і найважливіші ціхи”, де висунув концепцію “наукового реалізму”, яку конкретизував потім у передмовах до збірок своїх оповідань і яку втілював у художній прозі. Підґрунтям для “наукового реалізму” послужила філософія позитивізму, що орієнтувалася на такі критерії, як сцієнтизм (науковість), обґрунтованість фактами, суспільна корисність. “Науковий реалізм” передбачав правдиве всебічне зображення життя. Молодому Іванові Франку імпував французький прозаїк-натураліст Еміль Золя, який “робить студії, описує окруження якомога найстаранніше, нюхає, смакує, міряє циркулем”. Однак письменник критикує його за змалювання “низьких, підлих, брутальних та брудних учинків”, за те, що “темні сторони займають в його повістях далеко більше місця, ніж в дійсності”. Натомість у творах самого Франка навіть персонажі, які перебувають на суспільному дні, не позбавлені людяності. Автор прагне передати “безпосереднє живе враження дійсності”, зігріти зображуване теплом свого серця. Він мріє “збирати матеріали, ескізи та оповідання для змалювання образу нашої суспільності — в різних її верствах, у різних змаганнях, працях, заробітках, стражданнях, поривах, ілюзіях та настроях”. Як наслідок з’являються 10 тематичних циклів, до яких увійшли твори малої й великої прози, написані з використанням елементів реалізму, натуралізму, ідеального реалізму, модернізму: бориславський цикл (повісті “Навернений грішник”, “Воа constrictor”, “Борислав сміється”; оповідання, новели та образки “Ріпник”, “На роботі”, “Задля празника”, “Яць Зелепуга”, “Полуйка”, “Вівчар”); історична белетристика (“Петрії і Добошуки”, “Захар Беркут”, “Гриць і панич” тощо); твори з кримінальним сюжетом (оповідання “На дні”, “Панталаха”, “Хлопська комісія”, “До світла”, романи “Основи суспільності”, “Для домашнього огнища”); твори про селянство (кращі з них — “Лешишина челядь”, “Ліси і пасовиська”, “Історія кожуха”);

дилогія про інтелігенцію (романи “Лель і Полель”, “Перехресні стежки”); твори про дітей і школу (оповідання “Грицева шкільна наука”, “Малий Мирон”, “Під оборогом”, “Мавка”, “Schönschreiben”, “Отець-гуморист”, “Борис Граб”, роман виховання “Не спитавши броду”); казки (цикл “Коли ще звірі говорили” та ще деякі); сатиричні твори (найяскравіші з них — “Свинська конституція”, “Доктор Бессервіссер”, “Опозиція”); любовні історії (“Вільгельм Телль”, “Маніпулянтка”, “Батьківщина”, “Сойчине крило”, “Неначе сон”); символіко-філософські модерністичні твори (“Рубач”, “Хмельницький і ворожбит”, “Терен у носі”, “Як Юра Шикманюк брів Черемош” та ін.).

Усього в доробку Івана Франка 18 збірок малої прози і 10 збірок поезії, переважно виражальної, з якої вимальовується кардіограма “вершин і низин” у настроях автора.

Після виходу з в’язниці, долаючи матеріальну скруту, І. Франко продовжує навчання в університеті. Наприкінці 70-х — на початку 80-х років він працює в робітничих гуртках, викладаючи політекономію. Разом із Михайлом Павликом підтримує робітничу газету польською мовою “Праца” (“Праця”) своїми статтями. Пропагує серед робітництва окремі загальнодемократичні ідеї соціалізму, хоч не визнає диктатури пролетаріату та кривавих революцій на зразок французької.

80-ті роки в житті І. Франка теж позначені нестабільністю, матеріальною невлаштованістю, особливо в першій половині десятиріччя. Воно починається новим арештом письменника, цього разу трьохмісячним.

Наприкінці 80-х І. Франко потрапляє за ґрати втретє. Перебування у в’язниці дає йому матеріал для оповідань і для новаторських сатиричних сонетів, фрагменти яких він, до речі, карбував голкою на тюремних мурах.

Повернення до рідного села. Знову Львів. Одруження

Коли вже аж ніяк не можна було вижити у Львові, весною 1881 року письменник знаходить притулок у рідній сільській хаті в Нагуєвичках, де живе майже безвиїзно до кінця 1883 року і працює фізично “коло поля” в господарстві вітчима. Він оре, пасе в лісі коней і корів, разом із братами молотить, ріже соломку на січку — і все це до фізичної знемоги. Своє життя в хаті разом із курми й телятами називає “худоб’ячим”. Брак одягу, взуття, відсутність книжок, інтелектуального товариства, візити жандармів... Один із них, до речі, пропонував вихід — піти в монастир, до василіан. Крім відкритого жандармського нагляду, був ще таємний. Місцевий лісник стежив за кожним кроком письменника й доносив поліції. У таких несприятливих для творчої праці умовах Франко кожну вільну хвилину все ж використовував для створення віршів, писав статті, перекладав німецькою мовою поезії Шевченка й українські народні пісні, а рідною — поему Й.Гете “Фауст”. Співредакторові журналу “Світ” Івану Белеєві надсилає для друку розділ за розділом роман “Борислав сміється”.

Франка захоплює ідея національної єдності, яку він проголошує в гімні “Не пора, не пора”. Осуд національного розбрату зближує цей твір із повістю “Захар Беркут”, написаною тоді ж. На конкурсі, який проводив журнал “Зоря”, ця повість була відзначена премією, і її автор дістав змогу з тиші нагуєвицьких лісів, із маленького хутора “серед лук і нив” повернутися до гомінкого Львова, де вирує літературне життя. Тут починає працювати в народовській пресі — у журналі “Зоря” й газетах “Діло”, “Правда”. Мріє організувати власний журнал, і в цій справі за запрошенням Олександра Кониського їде 1885 року до Києва. Тут знайомиться ближче з інтелектуальною українською елітою. В її середовищі зустрічається зі скромною симпатичною дівчиною — Ольгою Хоружинською, з якою наступного року, знову ж таки в Києві, бере шлюб.

Ольга Хоружинська народилася 1864 року на Сумщині у дворянській сім’ї. Батьки померли рано, й осиротілих дітей виховували родичі. Старший брат Ольги був офіцером царської армії, брав участь у битві з турками, під час якої його було тяжко поранено, почалася гангрена. Урятувати воїна від смерті могла лише ампутація обох ніг, але він не погодився. Останнім бажанням героя було дати освіту двом молодшим сестрам, про що й попросив імператрицю, яка саме відвідувала госпіталь. Так Ольга Хоружинська отримала можливість закінчити в

Харкові Інститут шляхетних дівиць, а згодом у Києві вищі жіночі Бестужівські курси. Тут вона зацікавилась українським рухом, тим більше, що її опікун, чоловік старшої сестри Єлисей Трегубов, викладач Колегії Галагана, належав до київської “Громади”, дружив із Косачами, Лисенками.

Після одруження Ольга переїжджає до чоловіка в маловідомий їй край. Поєднавши долю з матеріально незабезпеченим (навіть шлюб брав у чужому костюмі), але талановитим письменником, вона стала його справжньою подругою, допомагала, наскільки дозволяло кволе здоров'я, редагувати журнал “Житє і слово”, перекладала твори Франка російською мовою (знала французьку й англійську), написала дослідження про родинне життя бойків.

З 1887 р. Іван Франко працює в редакції польської поміркованої газети “Kurjer Lwowski”. Цей рік знаменний і виходом збірки віршів поета “З вершин і низин”. Редагує він і жіночий альманах “Перший вінок”.

Вершини й низини 90-х років

Молодий учений і поет Агатангел Кримський, задумавши написати книжку про Каменяра, у 1898 р. звернувся до нього з проханням назвати найважливіші біографічні події недавніх літ. “Що маю відповісти на Вашу просьбу? — з сумовитою іронією писав Франко. — Дані про моє життя від 1890 року? Їх дуже небагато: піврічний побут у Відні 1893 і докторат 1894 р., моє старання о доцентуру руської літератури на Львівським університеті по смерті Огоновського, смерть Драгоманова, мій троєкратний упадок jako кандидата на посла до ради державної, видавання “Житя і слова”, мої статті в “Zeit”, що наробили мені ворогів поміж поляками, особливо стаття про Міцкевича, що була причиною мого виступлення з Kur[jera] Lwows[kiego]”, осе ті важніші факти з моєї біографії, про які Вам, думаю, варто згадати”.

Як бачимо, автор листа торкнувся переважно найбільючішого, ще не загоєних ран від колючих тернів на його життєвій дорозі. Чи не від хвилювання переплутав деякі дати², нічого не сказав і про свої творчі успіхи, про громадську роботу. Замовчав і щоденну боротьбу за виживання сім'ї.

З 1890-го року разом із М. Павликом І. Франко починає видавати журнал “Народ” — орган новозаснованої Русько-української радикальної партії, що розгорнула роботу серед селянства, аби воно домагалось своїх прав. Лідерами радикального руху і стали видавці “Народа”. За їхньою роботою пильно стежив Михайло Драгоманов — за духом теж радикал. Пізніше виходили ще спеціально селянські часописи “Хлібороб”, “Громадський голос”, “Радикал”. Не було тоді в Європі такої жвавої, безпосередньої, щиронародної преси, як українська радикальна. Радикальний рух став масовим. На вічах, зборах, мітингах, у читальнях натхненно виступали представники інтелігенції (до радикальної партії належали, зокрема, письменники Василь Стефаник, Лесь Мартович, Осип Маковей, Денис Лукіянович та ін.) і селянства. Дотепний виступ одного з них — Антона Грицуняка — Іван Франко поклав в основу політичного оповідання “Свинська конституція”, яке надрукував німецькою мовою у Відні. Українською публікувалося воно неодноразово в Галичині, а також в американській газеті “Свобода”. Було перекладене польською, чеською, хорватською, литовською й англійською мовами.

90-ті роки — це творче високогір'я Франка. Назвімо лише основні, найважливіші його здобутки того часу.

Рік 1890-й. Збірка малої прози “В поті чола” з авторитетною передмовою М. Драгоманова принесла авторові славу новеліста. Її видають у Києві, а також у перекладі російською мовою в Москві. Новаторськими були романи з кримінальним сюжетом “Для домашнього огнища”, “Основи суспільності”. Діти й дорослі захоплювалися дотепними прозовими казками “Коли ще звірі говорили” та гумористичною поемою “Лис Микита”. На повну потужність зазвучали поетичні струни у другому, значно доповненому виданні збірки “З вершин і низин” (1893),

² Іван Франко захистив докторську дисертацію не 1894-го, а 1893-го року.

пронятій громадянсько-політичними мотивами. Натомість у збірці “Зів’яле листя” (1896), що її автор назвав “ліричною драмою”, забриніли інтимні жалі за втраченим коханням.

Зачарований високомистецькою поезією “Зів’ялого листя”, Михайло Коцюбинський писав: “Трагізм особистого життя часто вплітається в терновий вінок життя народного... Се такі легкі, ніжні вірші, з такою широкою гаммою чувства і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв”.

Співець гоїть свої сердечні рани бальзамом філософської лірики, зібраної у збірці “Мій Ізмарагд” (1898).

Мав письменник і ще один талант – “не позичений, а власний” (Леся Українка) – хист до наукової роботи. Отож дружина Ольга всіляко спонукувала його до захисту докторської дисертації. Аби здобути вчений ступінь, необхідно було мати вищу освіту. Франко, уже відомий на той час письменник і вчений, мав за плечима лише 7 семестрів навчання в університеті, а тому вступає до Чернівецького університету, де навчається в 1890/91 рр. З величезним зусиллям здобуває кошти й викроє час, аби повчитися ще й у Відні. Складає там з відзнакою нелегкі докторські іспити зі славістики й латинської мови, закінчує під керівництвом відомого славіста Ватрослава Ягича наукове дослідження “Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія” й захищає цю працю як докторську. 28 червня 1893 року Іванові Франку присуджено науковий ступінь доктора філософії Віденського університету.

22 березня 1895 року. Зал Львівського університету переповнений. На чільних місцях сидять ректор і декани. Студенти, як “запорожці” на весіллі, туляться біля дверей. Незабаром почнеться незвичайна імпреза: читатиме так звану габілітаційну лекцію (пробну) відомий письменник Іван Франко. Ось він уже спокійно стоїть за кафедрою у фраку й у вишиваній сорочці. Упевнено розвиває тему “Розбір “Наймички” Шевченка”. Блискуча лекція зробила на всіх велике враження.

“Світле гроно професорів” було за те, щоб прийняти до своїх лав талановитого письменника й ученого, але намісник цісаря в Галичині граф К. Бадені на політично не вигідного кандидата на посаду завідувача кафедри україністики написав негативну характеристику, і міністерство відповідних паперів не затвердило.

Відмова у праві викладати в університеті – то була поразка українства й чергова драма в житті Франка. Але він не зламався. Переборюючи величезні труднощі, залазячи в борги, видає науково-літературно-фольклорний журнал європейського рівня “Житє і слово” (1894-1897).

Та хмари над головою непримиренного Франка згущуються, буря збирається “не з неба до землі, а з землі до неба”, як у його романі “Борислав сміється”. Від радикальної партії його висувують кандидатом на посла до парламенту. Селяни палко агітують за *свого* Франка. В одній виборчій відозві писали: “Він хлопський син, вихований у чорній біді, на чорнім хлібі, на несоленій капусті. Ціле життя своє боронив Іван Франко хлопської справи. За справу хлопську він терпів страшні переслідування, але панам різати правди не переставав. Газетами, книжками і віршами він указував на нужду хлопську і на кривди хлопські. Івана Франка ми бачили на мітингу в Перемишлі і в Мостиськах, ми чули його золоті слова і ми полюбили його сердечно. Хай їде до Відня! Хай там як депутат розкаже, в яким ярмі ми ходимо. Браття селяни, оберем Франка зі Львова одноголосно депутатом до Відня!”.

Тричі Франко балотувався, і тричі його “провалювали”. Панував “безконечний швіндель” – шахрайство, обман, купівля й крадіжка голосів (вибори були не прямі), побої, арешти, – одне слово, то були “криваві вибори”.

У нервовому збудженні Франко пише по-німецьки статтю “Поет зради” і друкує її у віденському часописі “Die Zeit” (“Час”), маючи на увазі Адама Міцкевича. Стаття викликала велике обурення серед поляків, і Франка звільнили з роботи в газеті “Kurjer Lwowski”. За передмову до збірки оповідань із перекладених польською мовою (“Obrazki galicyjskie”), посипались стріли й з другого боку,

бо автор заявив, що не любить і українців, і навіть України за те, що так багато в ній перевертнів. У вірші “Сідоглавному” поет уточнив свою іронію: “Я ж не люблю її з надмірної любови”.

“Три літа” захмарених і буремних минули, і Франко відчув ласкавий і теплий промінь сонця. То було “восени літо”: у жовтні 1898 року святкували 25-річний ювілей його творчої діяльності. Неповна бібліографія праць письменника, що її підготував Михайло Павлик, ледве вмістилася на 127 сторінках виданої до ювілею книжки. Щира любов і пошана до ювіляра панували під час урочистостей, що проходили 30 жовтня в готелі Жоржа у Львові.

Наталя Кобринська у своєму виступі зазначала: “Іван Франко — се талант, що становить епоху в літературному розвитку [...]. Талант Франка — се не торбан з кількома струнами, лише інструмент, що достроєний до загальносвітового оркестру”. “Сміливо можна сказати, що реалістичний період і в багатших літературах, як у польській та німецькій, не найшов такого гідного заступника, як наша має в Івані Франку”.

А сам Франко у скромній промові назвав себе пекарем, що випікає хліб для щоденного споживання. “Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов’язку віддати працю свого життя тому простому народові.

Вихований в твердій школі, я відмалку засвоїв собі дві заповіді. Перша — то було власне почуття того обов’язку, а друге — то потреба ненастанної праці”. Завершальним акордом виступу Франка були слова: “Нехай пропаде моє ім’я, але нехай росте і розвивається український народ!”

Наступного дня в театрі відбулося святкування 100-річчя “Енеїди” Івана Котляревського. Відкрили його читанням Франкових “Великих роковин” із таким патріотичним закликком:

Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре,
Та ми крикнім: “Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмер”.

... Одного осіннього ранку 1899 року Михайло Павлик почав переглядати свіжі газети і був вражений, як громом з ясного неба, звісткою, що Франко вийшов із радикальної партії. Оголосивши свого багаторічного товариша небіжчиком, він закликає молитися за радикальну Франкову душу. У відповідь письменник у статті “Голос небіжчика” іронічно заявив, що він ще живий. А причини свого виходу з радикальної партії пояснив тим, що вона стояла осторонь національних змагань. І наголосив, що відчуває себе передусім українцем, а вже потім радикалом.

Разом із М. Грушевським І. Франко вступає до Української національно-демократичної партії, яка ставила за мету побудову української незалежної держави.

У цій партії Франко перебував 5 років, аж поки 1904-го відійшов від політичної діяльності, зосередивши всі сили на художній творчості й наукових дослідженнях.

У творчому зеніті

У 1900-х роках починається Франкове сходження з високогір’я на крутогорю — на вершину, де в захмар’ї трапляються на скелях виплекані буревіями едельвейси. Кожен твір, кожна поетична збірка письменника цього періоду — то новий етап мистецької викінченості або нових художніх пошуків.

Майже цілий 1900-й рік на сторінках найповажнішого із журналів — “Літературно-наукового вісника” — друкується найвагоміший Франків роман “Перехресні стежки” з його полісимволікою, закладеною вже в назві. Тут не лише перехресна композиція, а й проблема вибору на роздоріжжях між громадським і особистим та між чужим і своїм національним, між роздвоєнням і самогартуванням героя через “перековування” себе в моноліт. Тут політика й етика і любов, публіцистика

й лірика внутрішніх монологів з їх “діамантовою” символікою, страхітливі “готичні” сцени, свідомі й підсвідомі вбивства в межах одвічної борні зла й добра та перемоги останнього. Чорні і світлі, як у казці чи в романтичній літературі, характери. Синтез реалізму, натуралізму, романтизму й певною мірою символізму. “Перехресні стежки” — зразок того, як на перехресті різних художніх напрямів виростають оригінальні твори. З попереднім Франковим романом із життя інтелігенції “Лель і Полель” вони утворюють діалогію.

У малих прозових творах Франко залишається *semper tiro* — завжди учнем, який невпинно експериментує. Стиль “холодної прози”, властивий західноєвропейським авторам і йому самому, письменник ліризує в “Сойчиному крилі”, де ліризм переплітається з драматичною напругою, з іронією й романтичною патетикою. Оригінальною була й постановка проблем, особливо в так званих любовних історіях (“Маніпулянтка”, “Батьківщина”, “Сойчине крило”, “Неначе сон”), де показано неспівмірність жіночої й чоловічої психіки і їх гармонію у “скомплікованому паралелограмі сил”.

Своїми філософсько-символічними новелами й оповіданнями колишній романтик та суворий реаліст і натураліст тепер іде назустріч модернізмові (“Хмельницький і ворожити”, “Як Юра Шикманюк брів Черемош”, “Терен у носі”, “Неначе сон”).

На стику різних художніх напрямів написаний роман “Великий шум”. У 1900-х роках виходить кілька збірок Франкової малої прози: “Сім казок” (1900), “Староруські оповідання” (1900), “Добрий заробок і інші оповідання” (1902), “З бурливих літ” (1903), “Маніпулянтка і інші оповідання” (1904), “На лоні природи і інші оповідання” (1905), “Місія Чума. Казки і сатири” (1906).

Художньою досконалістю вирізняються поетичні збірки “Із днів журби” (1900), “*Semper tiro*” (1906). Творчим zenітом автора став його епос “Мойсей” (1905) — символіко-філософська поема-пророцтво. М. Зеров назвав її “героїчним закінченням життєвого діла Франкового”, а у фінальних ритмах поеми — у тупоті копит та у звуках сурм — чув “музику перемоги”. Сам Франко говорив про цю поему як про “дар весільний” рідному народові, “повний віри”. А М. Коцюбинський у листі від 12 грудня 1905 р. писав: “Нещодавно дістав я [...] Вашу поему “Мойсей”... З яким смаком, з яким насолодженням перечитав я її — трудно висловити. Ще слухаючи її у Вашому читанні, я був захоплений нею, а тепер, в цілості, вона зробила на мене ще більше враження. Сердечно дякую Вам не тільки за пам’ять, але й за сей прекрасний, високо поетичний і глибокий твір [...]. Зразу уявляю собі Вас, як, сидючи за столом, плетете сітку — мотузяну на рибу й словесну — на людські душі. Коли б та сітка плелася довше, могли б ми мати не одну ще таку гарну річ, як “Мойсей”.

Захоплювалися читачі і збіркою “*Semper tiro*”. “Новий томик Франка — се спілий соковитий овоч, — писав рецензент М. Мочульський. — Мова чиста, ядерна, багата, осяяна золотим промінням поезії. Вірш гнучкий, мелодійний; він плаче, сміється, співає, наче скрипка під смичком віртуоза. Фантазія — легка, жива, рухлива, навіть у рефлексійних, поважних п’єсах... Тон книжечки філософічно-погідний, закрашений подекуди іронією й золотим гумором...”

“Спілий овоч” — сказано влучно. Але такі “яблука доспілі” рум’янили не лише в “Саду божественних пісень” — у царині поезії. На всіх полях велегранної діяльності Франка рясно вродили плоди в ту ранню осінь його життя. Як історик літератури, він написав високолетний нарис “З останніх десятиліть ХІХ віку”, в якому простежив розвиток тем, ідей і жанрів української літератури, зростання національної свідомості суспільства. Привітав новаторство письменників “нової генерації” й пояснив його сутність, виявивши толерантне ставлення до різних напрямів: “Кожен напрям добрий, якщо його репрезентанти справжні живучі таланти”.

У філософському трактаті “Що таке поступ” осмислив діалектику прогресу й регресу, дав критичну оцінку марксистській доктрині, передбачаючи, що на її основі може бути створена тоталітарна держава, де людина не матиме свободи. “Поza межами можливого” — стаття-роздум про національне питання й

перспективи державної незалежності України. У політичному посланні “Одвертий лист до галицької української молодіжі” ці проблеми конкретизуються у зв’язку з революцією 1905 року в Росії. Наголошуючи, що синтезом усіх змагань має бути розвиток нації, І. Франко викривав лицемірну ідею космополітизму: “Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими, вселюдськими фразами покрити *своє духовне відчуження* від рідної нації”.

В “Одвертому листі до галицької української молодіжі” письменник нагадував, як знущався “над живими людьми і націями” російський абсолютизм, озброєний трьома доктринами – “православ’є, самодержав’є і обрусеніє”. Прозірно передбачив, що самодержавство в Росії впаде, але доктрина самодержавної імперії й русифікації залишиться. Отже, на думку Франка, виникає необхідність протидіяти цій тенденції – “витворити з величезної етнічної маси народу *українську націю*, суспільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч би як сильна держава не може остаятися”. Інакше Україна знову може опинитися в ролі ковадла, на якому “різні чужі молоти вибивають свої мелодії”.

Ще активніше, ніж у попередні десятиріччя, працює І. Франко як учений. У галузі науки трудитиметься до кінця свого життя. Належить до Наукового товариства імені Шевченка (НТШ), друкує свої праці в його Записках (ЗНТШ) і окремими виданнями, з яких найважливіші – “Апокрифи і легенди з українських рукописів” у п’яти томах (1896, 1910), шестикнижжя “Галицько-руські народні приповідки” (1901-1910) та “Студії над українськими народними піснями” (окреме видання 1913 року). Дехто навіть шкодував, що, мовляв, “апокрифи з’їли Франка”, відволікаючи його від художньої творчості, але сам він був переконаний, що наукова робота – це диплом шляхетства, завдяки якому кожен народ долучається до кола цивілізованих націй. У науковому світі здобутки Франка-вченого були високо оцінені. 1906-го року Харківський університет присвоює йому, як і М. Грушевському та В. Гнатюку, звання *doctor honoris causa* (почесного доктора).

Крім усього, Іван Франко був ще й запеклим рибалкою та грибником, невтомним туристом. Панорами гір і долин, музика роздзвонених річок і потоків, таїна росяного лісу й чарівність першопроменів сонця – увесь цей поваб природи з її “привітом життя” він “живцем” пересаджував у свій “божественний сад” художньої словесності. В останні два десятиріччя життя майже щороку “літував” у Криворівні на Гуцульщині. Тут зустрічався і з Коцюбинським, і з Лесею Українкою.

“І остання часть дороги...”

За гроші з посагу дружини й частково за подаровані йому під час ювілею в 1898 році, залізниці в борги, Франко спромігся здійснити свою давню мрію – на окраїні Львова побудував гарну віллу. Однак не судилося йому довго в новій хаті плести художні сіті на людські душі. Наче казкові злидні, поселилося в ній подвійне горе – невпинно прогресувала спадкова психічна хвороба дружини, а 1908 року внаслідок паралічу віднялися обидві руки самого І. Франка. Та ще більшою мукою були галюцинації.

У період гострих приступів хвороби лікувався в Ліпіку (Хорватія). У спаралізованих руках хворий не міг тримати ні ложки, ні книжки, ні знаряддя письма. Але без праці жити не міг. Диктував свої вірші, переклади та статті синам або комусь іншому, переважно студентам. Особливо самовіддано доглядав батька його улюблений найстарший син Андрій. Мав закінчену університетську освіту, був тихим, скромним і шляхетним. Несподівана смерть Андрія від епілепсії у 1913 році стала ще однією з трагедій Франка.

Під час хвороби письменник інтенсивно працював над перекладами. В його

перекладацькому доробку твори 200 авторів 37 національних літератур і з 14 мов. Особливо багато перекладів з античних — грецьких і латинських — текстів. Данте, Шекспір, Байрон, Гете, Шиллер, Гайне, Гюго, Золя, Міцкевич і Пушкін у різнобарвному Франковому зільнику посіли почесне місце, але були не обійдені увагою й менш талановиті. Зазвичай свої переклади Франко супроводжував глибокими концептуальними студіями, зокрема про Данте, Шекспіра, Золя. Грунтовні дослідження є в нього про російську, німецьку, французьку, польську, чеську й навіть про індійську літератури.

У “дні журби” й роки недуги письменник видає поетичні збірки “Давнє й нове” (1911), “Із літ моєї молодости” (1914), причетний він і до публікації “Віршів на громадські теми” (1913), друкує “Студії над найдавнішим Київським літописом” (1907 — 1916).

Перша світова війна 1914 року ускладнює й так важкі умови життя письменника. З особливою гостротою постає проблема виживання. Вторгнення російських військ у Галичину, переслідування всього українського, арешти діячів української культури справили на письменника шокуюче враження. У низці сатиричних віршів він викриває сваволю нового режиму. В “Інвазії” іронізує з “пропозиції” відвідати “і Томськ, і Омськ, Іркутськ, Якутськ”. Вихід із становища, на думку Франка, — побудова власної держави. Адже народи прямують “до високих брам державного життя”, “і ми стаєм до брам отих міцних” (“А ми?”). Іван Франко солідаризується з національно-визвольним рухом, з боротьбою за Україну, яку ведуть українські січові стрільці.

У перші дні війни добровольцем до лав січовиків вступає син письменника Петро. До австрійської армії мобілізували старшого за Петра Тараса — учителя гімназії. Донька Анна перебувала в родичів своєї матері в Києві, а дружина — у психлікарні. Тяжко хворий письменник, в якого до того ж не діють руки, залишається сам-на-сам з усіма проблемами. Але воєнний вир заносить із Нагуєвич до Львова 16-річного хлопця — Франкового небожа Василя, сина брата Захара. Василь став дбайливим опікуном Франка, доглядав його і вдома, і в лікарні.

13 листопада 1915 року разом зі своїм ангелом-охоронцем Василем І. Франко поселився у “Приюті для хорих і виздоровців УСС (Українських Січових Стрільців) у Львові”. Поранені січові стрільці, які йшли в бій за Україну з Франковою піснею “Гей, Січ іде”, поставились до улюбленого письменника, як до батька. В їхньому сердечному товаристві при співах колядок поет провів Свят-вечір. А на Великдень Василь, принісши паску з церкви, поділився нею зі стрійком уже у власному домі письменника, куди забрав його з приюту, бо дуже затужив Франко за своєю хатою.

А вже наприкінці травня газета “Діло” сповіщає: “Ангел смерти злетів на українську землю, щоб замкнути очі на вічний сон найбільшому з сучасних синів України”.

Іван Франко помер 28 травня 1916 року о 16-й годині. Велелюдний похорон відбувся 31 травня. Лежав письменник серед безлічі квітів. Ніколи в житті не мав їх так багато.

Січові стрільці несли труну з покійним до ридвану, а потім від брами Личаківського кладовища до могили.

“Лежить перед нами золотострунна ліра, з якої дзвеніла й ніжна мелодія і свистав бич сатири та йшла могутня Тіртеєва пісня.

Розлився у всесвіт багатий духовий організм, наділений буйною уявою та глибоким чуттям і бистрим, критичним розумом. Свій рівнобіжник має він хіба у великим Гете.

До нього зближається Франко й шириною світогляду, й основністю наукових дослідів, і універсалізмом своїх тем та видвигнених у них вселюдських питань”.

Так сказав у надгробному слові професор Олександр Колесса. А представник Січового війська, назвавши Франка “невтомним учителем — пророком і великим вождем каменярів долі” і наголосивши, що українські січові стрільці, духовні діти його, пішли зі зброєю в руках ламати ворожу скелю, запевнив: “Ми зітремо

скалу”.

Понад десять тисяч людей – представників різних організацій і шкіл Львова, міст і сіл Галичини, Волині й Буковини – проводжали велетня української культури в останню дорогу. А з сім’ї на похороні був лише син Петро, який одержав відпустку з фронту. Дружина перебувала в лікарні, син Тарас воював, а донька Анна в Києві дістала телеграму про смерть батька тільки через три місяці.

Per aspera ad astra

Смеркалося. Фіолетове небо запахло бузками. Настала якась невимовно дивна вечірня година. Золотими космічними жєстами зорі давали знак землянам, що незнищенну духовність Франка приймають у Вічність.

Per aspera ad astra – через терни до зірок – пролягав життєвий і творчий шлях Каменяра. Символічний образ тернистого шляху, тернового вінка присутній і у Франковій поетичній та прозовій спадщині, зокрема в оповіданнях “Терен у нозі” й “Рубач”. Рубач-провідник прокладає дорогу чарівною сокирою через непролазну пуцу, через провалля, скелі, рубає нею шибениці, на яких гинули борці за правду (серед знарядь тортур є й терновий вінок), урешті запитує оповідача-автора:

“Хочеш ставати до сеї праці?

– Хочу.

– Підеш без вагання тернами?

– Піду.

– То йди ж!

І він дав мені сокиру”.

На сорокарічний ювілей Франка в 1913 році до його оселі завітала делегація з Ходорівщини з поздоровленнями та квітами. Один вінок був з тернини та з китицею білих троянд. Северина Кабаровська, яка вручила письменникові цей дар, пояснила, що вінок терновий, бо “тернова ваша слава”, а білі троянди – “це китиця ясних хвилин у вашому житті, високодостойний ювіляре”. Тихо і якомсь болісно ювіляр сказав, що таких моментів у нього було мало, але “ця хвилинка, яку дали-сте мені нині, є однією з тих білих рож...”

Сорокаріччя відзначали не лише друзі, а й недавні вороги. Незадовго до смерті “поета національної честі” низько схилило перед ним голови все українство. Європа теж визнала, що вона не має достойнішого претендента на Нобелівську премію, ніж Іван Франко. Але своє вирішальне слово сказала смерть, а посмертно Нобелівською премією не нагороджують...

Зібрання творів Івана Франка, побитих градом трьох крапок – купюрами, було надруковане в 1976-1986-х роках у 50-ти томах. Повне ж видання спадщини письменника орієнтовно може сягнути 80–100 томів. Але якби перу Франка належала лише єдина збірка – “Зів’яле листя” чи “Semper tiro”, лише поема “Мойсей” чи однісінька новела “Сойчине крило”, то й тоді б увійшов він в історію літератури.

Читайте й перечитуйте нашого другого за значенням після Шевченка рапсода з естетичною насолодою. У далеку дорогу життя Франкове візьміте слово.